

Svagt om det armeniska folk mordet

Jon-Arild Johannessen & Siri Hopland, *Det armenske folkemordet 1915–1917*, 434 s., ill., Dreyers forlag, Oslo 2015.

FORSKNINGEN OM DET ARMENISKA folk mordet har inte varit omfattande i Norden. Under detta decennium har dock intresset för det första folk mordet i Europa ökat också på våra breddgrader. År 2012 utkom äntligen en omfattande bok på ett etablerat förlag i Sverige om det armeniska folk mordet, professor Klas-Göran Karlssons ”*De som är oskyldiga idag kan bli skyldiga i morgon...*” *Det armeniska folk mordet och dess efterbörd* (Atlantis). Följande år skedde det samma på danska, genom Matthias Bjørnlunds *Det armenske folkedrab. Fra begyndelsen til enden* (Kristelig Dagblads Forlag). Bägge är gedigna verk, välskrivna och baserade på solid kunskap. I Finland har professor Serafim Seppälä skrivit två utmärkta böcker om det armeniska folk mordet: *Armenian kansanmurhan perintö* (Like 2011) och *Vaienneita ääniä. Kunnianosoitus kadonneelle kulttuurille* (Kirjapaja 2015).

Nu är det Norges tur. År 2015 utkom en omfattande bok om det armeniska folk mordet av Jon-Arild Johannessen och Siri Hopland. Johannessen är professor i ledarskap vid Markedhøyskolen, men är ursprungligen historiker. Hopland är administratör vid samma högskola och har en examen i litteraturvetenskap. Av boken framgår inte varför de har börjat intressera sig för detta ämne.

Efter ett förord av Bård Larsen följer fyra delar som handlar om tiden före folk mordet, själva folk mordet, efter folk mordet samt konklusioner. Därefter behandlas källorna samt olika begrepp. I det sistnämnda avsnittet definieras något överraskande också termer som ”historia” och ”kunskap”. Boken avslutas med noter, referenser samt index.

Det är ett enormt arbete författarna har lagt ner på boken. Boken är faktaspäckad, men blir i hög grad en krönika av olika händelser där man har svårt att se skogen för alla träd. En massa händelser sveper förbi, men det blir oklart vad i allt detta som är viktigt och vad om orsakade vad. Boken har också en märklig disposition. Den första delen, som handlar om tiden före folk mordet, är längre än de övriga delarna tillsammans. Delen om själva folk mordet är bara knappt 70 sidor lång och merparten av den ägnas åt frågan om tyskarnas ansvar för folk mordet.

Det råder också en obalans mellan det material som författarna har använt. De har gjort ett stort arbete med arkivforskning och därför bygger framställningen ofta på diplomatiska rapporter och mer sällan på ögonvittnesskildringar. Viktiga element i det armeniska folk mordet som deportationerna, det sexuella våldet och tvångsislamiseringsen beskrivs aldrig på ett utförligt sätt utan omnämns endast då de förekommer i diplomatiska rapporter. Beskrivningen av själva massmorden är helt koncentrerad på provinsen Van. Den provins där Harput var huvudstad kallades av den amerikanska konsulin i staden för ”slakthusprovinserna” för att folk mordet där utfördes så brutalt. Ordet Harput finns inte i bokens index, men staden omnämns någon gång i förbifarten. Min poäng är att själva folk mordet, i synnerhet deportationerna som förvandlades till döds marscher, får alltför lite utrymme i boken.

När det gäller folk mordets orsaker är författarna ute på hal is då de skriver följande (s. 87): ”Det er altså mulig at konflikten mellom armenerna og de osmanske tyrkerne og kurderne verken var begrunnet i religion, i etnisitet eller i økonomi, men i forestillingen om at armenerne var rike.” Visst, avundsjuka kan ha betydelse, så var det också i antisemitismen. Men de egentliga orsakerna till det armeniska folk mordet är just det som Johannessen och Hopland avfärdar: etnicitet (ungturkarna ville skapa ett etniskt homogent land), religion (många muslimer hatade kristna som otrogna, *gavur*) och ekonomi (turkar och kurder ville berika sig på armeniernas bekostnad).

Detta uttalande är något överraskande eftersom Johannessen och Hopland upprepade gånger framför uppfattningen att folk mordet inte byggde på religion utan förorsakades av etnisk nationalism. Jag menar att detta är fel. Felslutet beror på att författarna inte skiljer mellan det nationella planet och lokalplanet. De ledande personerna i den osmanska regeringen var fritänkare som inte drevs av religiöst nit utan av turkisk nationalism. Men för att kunna förverkliga dödandet ute i provinserna var man tvungen att spela på traditionell muslimsk animositet mot kristna. Det finns talrika vittnesbörd om att imamerna uppmanade till våld mot de kristna och ibland rent av förklarade att man garanterades en plats i paradiset om man dödade en otrogen. Det var detta – och inte de för vanligt folk främmande idéerna som Ziya Gökalp och andra turkiska nationalister förkunnade – som fick turkar i det armeniska bosättningsområdet att godkänna och ofta själva delta i dödandet av armenier.

Att religionen var central i sammanhanget framgår av det faktum att den avgörande definitionen av vem som var armenier skedde i religiösa termer. Det fanns personer i det osmanska riket som inte talade armeniska utan turkiska, som inte hade en armenisk identitet men som tillhörde den armeniska kyrkan. De dödades och deporterades på samma sätt som andra

armenier. På samma sätt var definitionen av vem som var grek religiös då man år 1923 genomförde det stora folkutbytet och omkring en miljon personer tvingades flytta till Grekland från det osmanska riket. Vissa av dessa talade turkiska, men då de tillhörde den grekisk-ortodoxa kyrkan betraktades de som greker och skulle till Grekland.

Religionens centrala betydelse framgår också av det faktum att uppskattningsvis över 100 000 armenier överlevde genom att konvertera till islam. Om allt handlade om nationalism borde religionstillhörighet ha varit irrelevant. I själva verket var den skillnaden mellan liv och död.

Det vi diskuterat här om folk mordets orsaker är utmärkande för boken i stort. Författarna menar alltså att den viktigaste orsaken var nationalism, men prövar sedan i citatet ovan en annan uppfattning: att drivkraften var muslimernas avundsjuka på verklig eller upplevd armenisk rikedom. Faktum är att författarna ofta prövar olika förklaringsmodeller. När det t.ex. gäller de viktiga händelserna i Van i april 1915 redogör de för vad folk mordsförnekaren Justin McCarthy har skrivit och nämner sedan att detta förnekas av ögonvittnen. Därefter kommer författarnas kommentar: det är svårt att säga vem som har rätt (s. 149). Ja, vem kan ha rätt? De som var på plats när det hände eller en amerikansk forskare som skriver 80 år senare?

I ett senare avsnitt där händelserna i Van granskas mer ingående (s. 199–205) har författarna däremot inga svårigheter att fästa tilltro till ögonvittnenas berättelser och McCarthys tolkning avfärdas resolut. I ljuset av det blir uttalandet på s. 149 obegripligt, men visar på en viss spretighet i framställningen.

Stora brister finns också i Johannessens och Hoplands framställning av Armenien efter första världskriget. De verkar tro att de gränser som Sèvresavtalet bestämde om också skulle ha förverkligats i praktiken. Därför kan de skriva att Armenien ”hade gränser langt inne i Anatolien” (s. 267) och att armenierna vid det kemalistiska anfallet 1920 blev tvungna att dra sig ”kraftigt tillbaka fra grensene etablert ved fredsforhandlingene i Sèvres” (s. 271). Men Sèvresavtalets gränser fanns bara på papper. Det självständiga Armenien 1918–1920 var större än dagens Armenien, men det tilläggsområde landet hade och som det förlorade 1920 omfattade enbart provinsen Kars, inte det omfattande område som enligt Sèvresavtalet skulle ges åt Armenien.

Boken har stora svagheter, men den har också sina ljuspunkter. Kapitlet om det tyska ansvaret är bra, likaså diskussionen om intentionens betydelse i folk mord. Ett rent pionjärbete har författarna gjort när det gäller den norske majoren Nikolai Hoffs insats år 1914. Efter påtryckningar från framför allt Ryssland tvingades den osmanska regeringen i februari 1914 att gå med på att två europeiska generalinspektörer utsågs för att i enligt

het med San Stefano-avtalet från år 1878 inspektera hur armenierna behandlades i de östliga provinserna. I april utsågs Hoff samt nederländaren Louis Westenenk till generalinspektörer. Det var meningen att Hoff skulle arbeta i Van och Westenenk i Erzurum. Den osmanska regeringen förhalade dock det hela så att Westenenk aldrig kom fram, medan Hoff de facto tillbringade några veckor i Van. Sedan bröt världskriget ut och de båda inspektörerna skickades hem. De europeiska stormakternas sista försök att intervensera till förmån för armenierna hade misslyckats. I och med världskriget gavs möjlighet för ungturkarna att lösa den armeniska frågan genom att utplåna det armeniska folket.

Boken innehåller många sakfel. Det var inte den ungturkiska regeringen utan den religiösa ledaren, *shejk ul-islam*, som utropade jihad i november 1914. Legosoldaten Rafael de Nogales var inte från Argentina, utan från Venezuela. Det var inte sultan Mehmet V som 1908 återinförde konstitutionen; han blev sultan först följande år. Det förekom aldrig någon tysk process mot Talat Pasha; vad som menas är rättegången mot armeniern Soghomon Tehlirian som mördade Talat Pasha i Berlin år 1921. Alma Johansson var en svensk missionär, inte nunna. Armenien blev självständigt år 1991, inte år 1993. Att den amerikanske missionsläkaren C. D. Ussher en gång betecknas som armenier och Talat Pasha på ett ställe kallas krigsminister (han var inrikesminister) är troligtvis lapsusar.

Språkanvändningen i boken haltar. I bokens egentliga kapitel översätts alla citat till norska, men i avsnittet om begrepp finns många citat på engelska, också av FN:s folkmordskonvention som finns i officiell norsk översättning. Franz Werfels klassiska roman *De fyrtio dagarna på Musa Dagh* skrevs på tyska, men omnämns av någon anledning med sin engelska titel. Författarna använder det engelska namnet på det ungturkiska partiet Kommittén för enhet och framsteg. Plötsligt omtalas partiet dock under sitt turkiska namn, Ittihad, vilket för den oinsatta läsaren måste vara helt obegripligt. På samma sätt talar författarna genomgående om ARF för att sedan helt överraskande använda benämningen Dashnak utan att det för en oinsatt läsare blir klart att det handlar om samma armeniska parti.

Norrmännen hade varit förtjänta av en bättre bok om ett viktigt och förbisett ämne.

Svante Lundgren